Lucyna Agnieszka Jankowiak

Synonimia w polskiej terminologii medycznej przełomu XIX i XX wieku. Rekonesans

Koniec XIX i początek XX wieku to ważny okres w dziejach polskiej terminologii medycznej. W tym czasie powstają dwa obszerne dzieła: *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* (Kraków 1881; dalej: S 1881) i *Słownik lekarski polski* (Kraków 1905; dalej: S 1905), będące efektem dyskusji i działań polskich lekarzy (co ważne: w czasie zaborów) na rzecz porządkowania polskiego mianownictwa lekarskiego. Proces ten zapoczątkowały już w pierwszej połowie XIX wieku prace słownikowe Fryderyka Skobla i Józefa Majera¹.

Każdy ze wspomnianych słowników (S 1881 i S 1905) składa się z dwóch części. Pierwsza zawiera obcojęzyczne hasła (łac., ang., niem., fr.), do których dodano nazwy polskie, związane nie tylko z medycyną. Część druga ma układ według haseł polskich z odpowiednikami obcymi.

Celem artykułu jest określenie skali zjawiska synonimii w terminologii medycznej w momencie jej porządkowania i ujednolicania na przełomie XIX

¹ Chodzi o wydany w 1838 roku słownik: J. Majer, F. Skobel, *Słownik anatomiczno-fizjologiczny*, „Rocznik Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim”, t. 1, Oddział 2. Rozbiory i spostrzeżenia lekarskie, Kraków 1839, s. 1-320. Szerzej o powstałych wówczas słownikach (wraz z dalszą literaturą) piszę w: L.A. Jankowiak, *Polskie słownictwo medyczne w drugiej połowie XIX wieku oraz na przełomie XIX i XX wieku* [w druku].

i XX wieku. Ponieważ analiza synonimii w polskiej terminologii lekarskiej tego okresu będzie przedmiotem mojej większej pracy, do niniejszego opracowania wybrałam materiał (nazwy chorób) jedynie spod litery A z części pierwszej obu słowników² – czyli tylko takie obce hasła z polskimi szeregami synonimicznymi, które w obu się powtarzały.

Na około 1780 haseł obcych związanych z medycyną w S 1881 jest 341 haseł nazywających choroby (tj. 19,1%), a z nich 131 (38,4%) haseł obcych ma co najmniej dwa polskie synonimy. Tworzą one szeregi (ciągi) synonimiczne. Z kolei na około 2770 medycznych haseł obcych, pod literą A w S 1905 haseł nazywających choroby jest 892 (tj. 32,1%), a wśród nich z szeregami polskich synonimów – 184 (20,6%). Z tego hasła zawierające synonimy polskie wspólne obu słownikom to 88 ciągów synonimicznych, które będą przedmiotem tej analizy. Wśród nazw chorób i dolegliwości z S 1881 stanowią one 25,8%, a wśród nazw chorób z S 1905 – niemal 10%. Nie są to małe wartości, bo trzeba pamiętać, że oprócz wymienionego typu szeregów są również takie, które występują albo tylko w S 1881 (5: Abreissen: *urywanie, urwanie*; Anconagra: *dna stawu łokciowego, artrytyzm łokciowy*; Ansammlung: *zebranie, nagromadzenie*; Apositia: *wstręt do jedzenia, jadłowstręt*; Asphyxie: *śmierć z uduszenia, uduszenie*), albo tylko w S 1905 (70, np.: Abdominaltyphus: *tyfus v. dur brzuszny (jelitowy)*; Abstechen: *zakłucie, zarznięcie*; Acampsia: *szttywność, stężenie stawu*; Acetonuria: *oddawanie acetonu w moczu, acetonurya*; Acne alba: *prosak, guzek prosowaty*; Acne syphilitica: *trądzik kiłowy v. przymiotowy*; Adenoide Vegetationen des Nasenrachenraumes: *wyrośle gruczołowe jamy nosowogardłowej, migdał gardłowy przerosły*; Aegyptische, Augenkrankheit: *jaglica, zapalenie oczu egipskie*; Aërophobia: *aerofobia, obawa przewiewu powietrza*). Poza tym są inne przykłady: hasła obce występują w obu słownikach, ale tylko w jednym z nich mają ciągi polskich synonimów: S 1881 (25, np.: Abortus habitualis: 1881: *poronienie z usposobienia, przywykle*; 1905: *ronienie nawykowe*; Abzehrendes Fieber: 1881: *gorączka trawiąca, *suchotna*³; 1905: *gorączka trawiąca*; Acormus: 1881: *plód bez tułowia, *beztułowiec*; 1905: *plód bez tułowia*; Adustus corporis locus: 1881: *oparzelina, † opar*; 1905: *oparzelina*; Agacement des dents: 1881: *oskoma, oskominy*; 1905: *oskoma*; Albuminuria: 1881: *mocz białczysty, białkomocz*; 1905: *białkomocz*; Alcoholismus: 1881:

² Materiał wyekscerpowałam z części pierwszej (obcojęzycznej), ponieważ nie wszystkie nazwy (zwłaszcza wielowyrazowe) znalazły się w części drugiej (polskiej). Dodatkowo dla niniejszej próby, dzięki ekscerpcji z części obcej, uzyskałam nazwy polskie na różne litery.

³ Autorzy słowników stosują kwalifikatory, m.in.: * i †. Pierwszy oznacza nowy wyraz, drugi – wyraz przestarzały lub wyszły z użycia. Por. niżej.

zakażenie wyskokowe, otrucie wyskokowe; 1905: zatrucie wyskokowe; Angina diphtheritica: 1881: zapalenie gardła błonicowe, [dyfteryczne]; 1905: zapalenie gardła błonice; Anuria: 1881: bezmocz, wstrzymane wydzielanie moczu; 1905: bezmocz; Arthrocace: 1881: zapalenie stawu zjadliwe v. złośliwe; 1905: zapalenie stawu gruźlicze), S 1905 (13, np.: Alalia: 1881: niemota; 1905: alalia, niemota; Ampoule: 1881: pęcherzyk; 1905: pęcherzyk, pryszczyk; Apathia: 1881: obojętność; 1905: obojętność, apatya; Aphagia: 1881: niemożność połykania; 1905: afagia, niemożność połykania; Apoplectischer Herd: 1881: gniazdo apoplektyczne; 1905: ognisko udarowe v. apoplektyczne; Atresia ani: 1881: brak otworu stolcowego; 1905: brak odbytu v. otworu stolcowego; Aufregung: 1881: rozdrażnienie; 1905: rozdrażnienie, pobudzenie).

W materiale wyekscerpowanym spod hasel obcych powtarzających się w S 1881 i S 1905 znalazły się głównie szeregi polskich synonimów identyczne, jeśli chodzi o nazwy wchodzące w ich skład oraz kwalifikatory, (63): Abaissement: *obniżenie się, opuszczenie się*; Abgeschlagenheit: *znużenie, zękanie*; Ablepsia: *psych. zaćmienie, zamglenie umysłu*; Abmagerung: *schudnienie, wychudnienie*; Abnormitas: *nieprawidłowość, zboczenie*; Abscessus: *ropień, † bolączka; jeżeli większy: † bolak, [lud. wrzód]*; Abschürfung: *otarcie (skóry), przeczos*; Absentia: *brak, nieobecność*; Absentia animi: *nieprzytomność, bezprzytomność*; Abulia: *brak woli, bezwola*; Accessio: *napad, przystęp*; Acme: *chwila szczytu, szczyt choroby*; Aegritudo: *zmartwienie, zgryzota*; Aegrotatio: *chorowanie, cherlanie*; Affectus: *wzruszenie umysłu, uniesienie*; Afflictio: *udręczenie, utrapienie*; Affluxus: *napływ, przyływ*; Agalactia: *brak pokarmu, niedostatek mleka (w piersiach karmiącej)*; Alienatio: *psych. obłąkanie, zboczenie umysłu*; Alp: *zmora, duszność we śnie*; Alvus laxa: *stolec obrzedni, stolec rzadki*; Alvus obstipa: *stolec zatrzymany, stolec zaparty*; posp. *stolec zatwardzony, stolec zapieczony*; Alvus pultacea: *stolec miazdzysty, stolec miazgowaty*; Amaurosis: *jasna ślepota, ślepota; lud. olśna, czarna katarakta*; Ameisenlaufen: *mrowienie, rojenie*; Anätzung: *nadżarcie, nadżerka*; Anaesthesia: *brak czucia, beczułość*; Anaphrodisia: *bezchuć, brak popędu płciowego*; Aneurysma verum: *tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; Angina: *† zapalenie gardła, † ślinogorz*; Angina membranacea: *dławiec, [krup]*; Angst: *trwoga, niepokój*; Anhelatio: *dyszenie, oddech prędko i trudny*; Anlage: *patol. usposobienie, skłonność (do choroby)*; Anioia: *niedołęstwo (umysłowe) zupełne, bezmysł*; Anosmia: *bezwęch, brak powonienia*; Anschwellung: *obrzemiecie, nabrzemiecie*; Anstrengung: *natężenie, wysilenie*; Antipathia: *wstręt, odraza*; Aphthae: *zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczkowe*; Arthritis uratica: *zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe, dna*; Assouppissement: *ospałość, senność*; Assula: *drzazga kostna, odszczep kostny*; Ataxia: *bezład, nieład*; Atonia: *wątłość, zwąt-*

lenie, zwiotczenie; Atresia: zarośnięcie, brak otworu przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego; Aufblähung: wzdęcie, rozdęcie; Aufreiben: otarcie, [odparzenie]; Aufstossen: odbijanie, † odchepywanie; Auftreibung: wzdęcie, rozprężenie; Augenblicke: chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzytomnienia; Ausbrüten: wylęganie, wysiadanie, nasiadanie; Ausdünstung 1: wyziewanie, przeziwianie; Ausdünstung 2: wyziew, przeziw; Ausfluss: cieczenie, wyciek; Ausrenkung: wywichnięcie, zwichnięcie; Ausschlag: wysypka, osutka; Ausschlagsfieber: gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa; Ausschwitzung 1: wysięk, [wypocina]; Ausschwitzung 2: wysiękanie, [wypacanie]; Ausstülpung: wynicowanie, wypuklenie; Auszehrung: suchoty, niszczenie, wędnienie, chudnienie; Avulsio: oderwanie, wyrwanie.

Redakcja 25 haseł obcych różni się w obu słownikach. Różnice są niekiedy tak nieznaczne jak w poniższych przykładach: a) różnica fonetyczna (1): *Alvus cruenta*: 1881: *stolec krwawy*, *stolec ze krwi*; 1905: *stolec krwawy*, *stolec z krwi*; b) zmiana kwalifikatora przed jedną z nazw szeregu (2): *Apoplexia*: 1881: *rażenie*, *apopleksyja*, [udar]; 1905: *rażenie*, *udar*, *apopleksya*; *Anaspadiasis*: 1881: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; **wierzchniactwo*; 1905: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; *wierzchniactwo*.

W 9 szeregach różnice dotyczą liczby synonimów pomiędzy S 1881 i S 1905. Są 4 przykłady ograniczania liczby synonimów w S 1905: *Abweichen*: 1881: *biegunka*, *rozwołnienie*, † *ciekączka*; 1905: *biegunka*, *rozwołnienie*; *Affectio*: 1881: *zajęcie (chorobowe)*, *dotknięcie*, *cierpienie*; 1905: *zajęcie (chorobowe)*, *cierpienie*; *Anserinus: cutis anserinus*: 1881: *gęsia skórka*, *sierotki*, *skóra zsierotniała*; 1905: *gęsia skórka*, *sierotki*; *Asphyxia*: 1881: *śmierć pozorną*, *martwota*, *zamartwica*; 1905: *zamartwica*, *brak oddychania*. Natomiast 5 przykładów wskazuje na zwiększanie liczby synonimów w S 1905: *Abrutissement*: 1881: *zbydlęcenie*, *zbestwienie*; 1905: *zbydlęcenie*, *zbestwienie*, *otępienie umysłowe*; *Abzehrung*: 1881: *schnienie*, *niszczenie*; 1905: *schnienie*, *niszczenie*, *suchoty*; *Aneurysma dissecans*: 1881: *tętniak rozdzielający*, *tętniak międzywarstwowy*; 1905: *tętniak rozdzielający*, *tętniak międzywarstwowy*; *krwiałk śródścienny tętnicy*; *Asthenia*: 1881: *niedomoga*, *bezsilność*; 1905: *bezsilność*, *astenia*, *niedomoga*; *Astigmatismus*: 1881: *okul. nieźborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*; 1905: *okul. nieźborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*, *astygmatyzm*.

Kilku ciągów (8) dotyczą zmiany jakościowe, tzn. zmienia się nazwa w szeregu polskich synonimów (zaznaczono ją rozstrzelonym drukiem): *Agitatio*: 1881: *miotanie się*, *rzucanie się*, *niepokój*; 1905: *miotanie się*, *rzucanie się*, *niespokój*; *Agraphia*: *agrafija*, *beźpiśmienność*; *agrafia*, *niemożność pisanja*; *Ammoniaemia*: 1881: *zakażenie amonowe*, *skaza amo-*

nowa; 1905: *zatrucie amonowe, skaza amonowa*; Amnesia: 1881: *utrata pamięci, bezpamięć*; 1905: *brak pamięci, utrata pamięci*; Angiectasis⁴: 1881: *rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń*; 1905: *rozszerzenie, rozdęcie naczynia*; Ansteckungsstoff: 1881: *istota zaraźliwa, przyrzut*; 1905: *zarazek, przyrzut*; Aphasia: 1881: *bezmowność, afazyja*; 1905: *afazyja, niemota*; Asystolie: 1881: *niedoskurcz, niedostateczne kurczenie się (serca)*; 1905: *niedokurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca)*.

Łącznie 5 haseł obcych dotyczą przekształcenia, które określam jako mieszane (jest więcej niż jedna różnica między redakcją hasła w S 1881 i S 1905): a) bez ograniczenia liczby synonimów, zmienia się jedna z nazw szeregu oraz kwalifikator przy powtarzającej się nazwie (2): Argyria: 1881: *otrucie srebrowe, *srebrzyca*; 1905: *złogi srebra w tkankach, srebrzyca*; Arsenismus: 1881: *otrucie arsenowe, *arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe, arsenica*; b) zwiększa się liczba synonimów w S 1905, nie powtarzają się wszystkie składniki szeregów (3): Adhaesio: 1881: *pat. zlepianie się, przyczepianie; przyczepiek, przylepek*; 1905: *pat. zlepianie się, przyczepianie, zlep; zrastanie się, zrost*; Affaissement: 1881: *upadek (sił), opadnięcie*; 1905: *zapadnięcie, opadnięcie, opadanie*; Ankylosis: 1881: *zrost kości w stawie, stężenie stawu*; 1905: *zrost kości w stawie, zeszczywnienie, stężenie stawu zupełne*.

Jak widać z powyższych przykładów zmian jakościowych, nierzadko dochodzi tu do wymiany lub dodania wariantu słowotwórczego, a więc nazwy o tym samym rdzeniu, ale utworzonej innym formantem.

Liczba synonimów w prezentowanych szeregach waha się od 2 do 5. W sumie 65 ciągów ma po 2 synonimy w S 1881 i S 1905: Abaissement: *obniżenie się, opuszczenie się*; Abgeschlagenheit: *znużenie, znękanie*; Ablepsia: *psych. zaćmienie, zamglenie umysłu*; Abmagerung: *schudnienie, wychudnienie*; Abnormitas: *nieprawidłowość, zboczenie*; Abscessus: *ropień, † bolączka*; jeżeli większy: *† bolak, [lud. wrzód]*; Abschürfung: *otarcie (skóry), przeczos*; Absentia: *brak, nieobecność*; Absentia animi: *nieprzytomność, bezprzytomność*; Abulia: *brak woli, bezwola*; Accessio: *napad, przystęp*; Acme: *chwila szczytu, szczyt choroby*; Aegritudo: *zmartwienie, zgryzota*; Aegrotatio: *chorowanie, cherlanie*; Affectus: *wzruszenie umysłu, uniesienie*; Afflictio: *udręczenie, utrapienie*; Affluxus: *napływ, przyływ*; Agalactia: *brak pokarmu, niedostatek mleka (w piersiach karmiącej)*; Agraphia: 1881: *agrafija, *bezpísmiennosc*; 1905: *agrafia, niemożność pisania*; Alienatio: *psych. obłąkanie, zboczenie umysłu*; Alp: *zmora, duszność we śnie*; Alvus cruenta: 1881: *stolec krwawy,*

⁴ Dodatkowo w tym hasle zmienia się liczba (z pojedynczej na mnogą) jednego ze składników połączenia.

stolec ze krwi; 1905: *stolec krwawy, stolec z krwi*; *Alvus laxa: stolec obrzedni, stolec rzadki*; *Alvus pultacea: stolec miazdżysty, stolec miazgowaty*; *Ameisenlaufen: mrowienie, rojenie*; *Ammoniaemia: 1881: zakażenie amonowe, skaza amonowa*; 1905: *zatrucie amonowe, skaza amonowa*; *Amnesia: 1881: utrata pamięci, bezpamięć*; 1905: *brak pamięci, utrata pamięci*; *Anätzung: nadżarcie, nadżerka*; *Anaesthesia: brak czucia, bezczułość*; *Anaphrodisia: bezchuć, brak popędu płciowego*; *Anaspadiasis: 1881: ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; **wierzchniactwo*; 1905: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; *wierzchniactwo*; *Aneurysma verum: tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; *Angiectasis: 1881: rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń*; 1905: *rozszerzenie, rozdęcie naczyń*; *Angina: zapalenie gardła, † ślinogorz*; *Angina membranacea: dławiec, [krup]*; *Angst: trwoga, niepokój*; *Anhelatio: dyszenie, oddech prędko i trudny*; *Anlage: patol. usposobienie, skłonność (do choroby)*; *Anosmia: bezwęch, brak powonienia*; *Anschwellung: obrzmienie, nabrzmienie*; *Ansteckungsstoff: 1881: istota zaraźliwa, przyrzut*; 1905: *zarazek, przyrzut*; *Anstrengung: napięcie, wysilenie*; *Antipathia: wstręt, odraza*; *Aphasia: 1881: bezmowność, afazyja*; 1905: *afazyja, niemota*; *Aphthae: zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczkowe*; *Argyria: 1881: otrucie srebrze, *srebrzyca*; 1905: *złogi srebra w tkankach, srebrzyca*; *Arsenismus: 1881: otrucie arsenowe, *arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe, arsenica*; *Assouppissement: ospałość, sennaść*; *Assula: drzazga kostna, odszczep kostny*; *Asystolie: 1881: niedoskurcz, niedostateczne kurczenie się (serca)*; 1905: *niedokurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca)*; *Ataxia: bezład, nieład*; *Aufblähung: wzdęcie, rozdęcie*; *Aufreiben: otarcie, [odparzenie]*; *Aufstossen: odbijanie, † odchepywanie*; *Auftreibung: 1881: wzdęcie, rozprężenie*; 1905: *wzdęcie, rozdęcie*; *Ausdünstung 1: wyziewanie, przeziwanie*; *Ausdünstung 2: wyziew, przeziw*; *Ausfluss: cieczenie, wyciek*; *Ausrenkung: wywichnięcie, zwichnięcie*; *Ausschlag: wysypka, osutka*; *Ausschlagsfieber: gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa*; *Ausschwitzung 1: wysięk, [wypocina]*; *Ausschwitzung 2: wysiękanie, [wypacanie]*; *Ausstülpung: wynicowanie, wypuklenie*; *Avulsio: oderwanie, wyrwanie*.

Łącznie 12 szeregów synonimicznych ma w S 1881 i S 1905 różną liczbę synonimów, tzn. w jednym słowniku po 2, w drugim po 3. Z tego 7 ciągów synonimicznych ma w S 1881 2 synonimy, a w S 1905 – 3: *Abrutissement: 1881: zbydlęcenie, zbestwienie*; 1905: *zbydlęcenie, zbestwienie, otępienie umysłowe*; *Abzehrung: 1881: schnienie, niszczenie*; 1905: *schnienie, niszczenie, suchoty*; *Affaissement: 1881: upadek (sił), opadnięcie*; 1905: *zapadnięcie, opadnięcie, opadanie*; *Aneurysma dissecans: 1881: tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy*; 1905: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy, krwiak śródścienny tętnicy*; *Ankylosis: 1881: zrost kości w stawie, stężenie stawu*; 1905:

zrost kości w stawie, zeszywnienie, stężenie stawu zupełne; Asthenia: 1881: *niedomoga, bezsilność*; 1905: *bezsilność, astenia, niedomoga*; Astigmatismus: 1881: okul. *niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*; 1905: okul. *niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*, *astygmatyzm*. Pozostałe mają odpowiednio: w S 1881 3 synonimy, a w S 1905 – 2: Abweichen: 1881: *biegunka, rozwolnienie, † ciekączka*; 1905: *biegunka, rozwolnienie*; Affectio: 1881: *zajęcie (chorobowe), dotknięcie, cierpienie*; 1905: *zajęcie (chorobowe), cierpienie*; Amentia: 1881: *niedołęztwo (umysłowe) zupełne, bezmysł, [zniedołężnienie]*; 1905: *niedołęstwo (umysłowe) zupełne, bezmysł*; Anserinus: cutis anserinus: 1881: *gęsia skórka, sierotki, skóra zsierotniała*; 1905: *gęsia skórka, sierotki*; Asphyxia: 1881: *śmierć pozorna, martwota, zamartwica*; 1905: *zamartwica, brak oddychania*.

Równą liczbę synonimów (3) w obu słownikach ma 7 szeregów synonimicznych: Agitatio: 1881: *miotanie się, rzucanie się, niepokój*; 1905: *miotanie się, rzucanie się, niespokój*; Apoplexia: 1881: *rażenie, apopleksja, [udar]*; 1905: *rażenie, udar, apopleksja*; Arthritis uratica: *zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe, dna*; Atonia: *wątpliwość, zwątpienie, zwiotczenie*; Atresia: *zarośnięcie, brak otworu przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego*; Augenblicke: *chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzytomnienia*; Ausbrüten: *wylęganie, wysiadanie, nasiadanie*. Z kolei po 4 synonimy mają 3 ciągi identycznie zredagowane w obu słownikach: Alvus obstipa: *stolec zatrzymany, stolec zaparty*; posp. *stolec zatwardzony, stolec zapieczony*; Amaurosis: *jasna ślepota, ślepota*; lud. *oślna, czarna katarakta*; Auszehrung: *suchoty, niszczenie, wędnienie, chudnienie*.

Zaledwie jedno hasło ma szeregi składające się w S 1881 z 4, a w S 1905 – z 5 synonimów: Adhaesio: 1881: pat. *zlepianie się, przyczepianie, przyczeppek, przylepek*; 1905: pat. *zlepianie się, przyczepianie, zlep, zrastanie się, zrost*.

Spośród 88 szeregów, połowa (44) jest takich, które w swym składzie (w obu słownikach) mają wyłącznie nazwy jednowyrazowe⁵: Abaissement: *obniżenie się, opuszczenie się*; Abgeschlagenheit: *znużenie, znękanie*; Abmagerung: *schudnienie, wychudnienie*; Abnormitas: *nieprawidłowość, zboczenie*; Abscessus: *ropień, † bolączka*; jeżeli większy: *† bolak, [lud. wrzód]*; Absentia: *brak, nieobecność*; Absentia animi: *nieprzytomność, bezprzytomność*; Abweichen: 1881: *biegunka, rozwolnienie, † ciekączka*; 1905: *biegunka, rozwolnienie*; Abzehrung: 1881: *schnienie, niszczenie*; 1905: *schnienie, niszczenie, suchoty*; Accessio: *napad, przystęp*; Adhaesio: 1881: pat. *zlepianie się, przyczepianie; przyczeppek, przylepek*; 1905: pat. *zlepianie się, przyczepianie, zlep, zrastanie*

⁵ Jeśli szeregi nie różnią się w S 1881 i S 1905, podaję tylko jeden szereg.

się, zrost; Aegritudo: zmartwienie, zgryzota; Aegrotatio: chorowanie, cherlanie; Afflictio: udręczenie, utrapienie; Affluxus: napływ, przyptyw; Agitatio: 1881: miotanie się, rzucanie się, niepokój; 1905: miotanie się, rzucanie się, niepokój; Ameisenlaufen: mrowienie, rojenie; Anätzung: nadżarcie, nadżerka; Angina membranacea: dławiec, [krup]; Angst: trwoga, niepokój; Anschwellung: obrzmienie, nabrzmienie; Anstrengung: natężenie, wysilenie; Antipathia: wstręt, odraza; Aphasia: 1881: bezmowność, afazyja; 1905: afazyja, niemota; Apoplexia: 1881: rażenie, apopleksja, [udar]; 1905: rażenie, udar, apopleksja; Assoupissement: ospałość, sennaść; Asthenia: 1881: niedomoga, bezsilność; 1905: bezsilność, astenia, niedomoga; Ataxia: bezład, nieład; Atonia: wątłość, zwątlanie, zwiotczenie; Aufblähung: wzdęcie, rozdęcie; Aufreiben: otarcie, [odparzenie]; Aufstossen: odbijanie, † odchepywanie; Auftreibung: 1881: wzdęcie, rozprężenie; 1905: wzdęcie, rozdęcie; Ausbrüten: wylęganie, wysiadanie, nasiadanie; Ausdünstung 1: wyziewanie, przeziewanie; Ausdünstung 2: wyziew, przeziew; Ausfluss: cieczenie, wyciek; Ausrenkung: wywichnięcie, zwichnięcie; Ausschlag: wysypka, osutka; Ausschwitzung 1: wysięk, [wypocina]; Ausschwitzung 2: wysiękanie, [wypacanie]; Ausstülpung: wynicowanie; wypuklenie; Auszehrung: suchoty, niszczenie, więdnienie, chudnienie; Avulsio: oderwanie, wyrwanie.

Zaledwie 14 ciągów synonimicznych ma w swym składzie wyłącznie nazwy co najmniej dwuwyrazowe (najczęściej): Acme: chwila szczytu, szczyt choroby; Agalactia: brak pokarmu, niedostatek mleka (w piersiach karmiącej); Alvus cruenta: 1881: stolec krwawy, stolec ze krwi; 1905: stolec krwawy, stolec z krwi; Alvus laxa: stolec obrzedni, stolec rzadki; Alvus obstipa: stolec zatrzymany, stolec zaparty; posp. stolec zatwardzony, stolec zapieczony; Alvus pul-tacea: stolec miazdżysty, stolec miazgowaty; Ammoniaemia: 1881: zakażenie amonowe, skaza amonowa; 1905: zatrucie amonowe, skaza amonowa; Aneurysma dissecans: 1881: tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy; 1905: tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy; krwiak śródścienny tętnicy; Aneurysma verum: tętniak prawdziwy, tętniak właściwy; Angiectasis: 1881: rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń; 1905: rozszerzenie, rozdęcie naczynia; Aphthae: zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pęcherzykowe pryszczkowe; Assula: drzazga kostna, odszczep kostny; Augenblicke: 1881: chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzytomnienia; Ausschlagsfieber: gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa.

Licniejszą grupę (30) stanowią szeregi składające się zarówno z synonimów jednowyrazowych, jak i wielowyrazowych (zwykle dwuwyrazowych): Ablepsia: psych. zaćmienie, zamglenie umysłu; Abrutissement: 1881: zbydlęcenie, zbestwienie; 1905: zbydlęcenie, zbestwienie, ołupienie umysłowe;

Abschürfung: otarcie (skóry), przeczos; Abulia: brak woli, bezwola; Affaissement: 1881: upadek (sił), opadnięcie; 1905: zapadnięcie, opadnięcie, opadanie; Affectio: 1881: zajęcie (chorobowe), dotknięcie, cierpienie; 1905: zajęcie (chorobowe), cierpienie; Affectus: wzruszenie umysłu, uniesienie; Agraphia: 1881: agrafija, *bezpiśmienność; 1905: agrafia, niemożność pisanja; Alienatio: psych. obłąkanie, zboczenie umysłu; Alp: zmora, duszność we śnie; Amaurosis: jasna ślepotą, ślepotą; lud. olśna, czarna katarakta; Amentia: 1881: niedołęstwo (umysłowe) zupełne, bezmyśl, [zniedołężnienie]; 1905: niedołęstwo (umysłowe) zupełne, bezmyśl; Amnesia: 1881: utrata pamięci, bezpamięć; 1905: brak pamięci, utrata pamięci; Anaesthesia: brak czucia, bezczułość; Anaphrodisia: bezchuć, brak popędu płciowego; Anaspadiasis: 1881: ujście cewki moczowej na wierzchu prącia, *wierzchniactwo; 1905: ujście cewki moczowej na wierzchu prącia; wierzchniactwo; Angina: zapalenie gardła, † ślinogorz; Anhelatio: dyszenie, oddech prędko i trudny; Ankylosis: 1881: zrost kości w stawie, stężenie stawu; 1905: zrost kości w stawie, zesztynienie, stężenie stawu zupełne; Anlage: patol. usposobienie, skłonność (do choroby); Anosmia: bezwdech, brak powonienia; Anserinus: cutis anserinus: 1881: gęsia skórka, sierotki, skóra z sierotniatą; 1905: gęsia skórka, sierotki; Ansteckungsstoff: 1881: istota zaraźliwa, przyrzut; 1905: zarazek, przyrzut; Argyria: 1881: otrucie srebrne, *srebrzyca; 1905: złogi srebra w tkankach, srebrzyca; Arsenismus: 1881: otrucie arsenowe, *arsenica; 1905: zatrucie arsenowe, arsenica; Arthritis uratica: zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe, dna; Asphyxia: 1881: śmierć pozorną, martwość, zamartwica; 1905: zamartwica, brak oddychania; Astigmatismus: 1881: okul. niezbornosć (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki); 1905: okul. niezbornosć (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki), astygmatyzm; Asystolie: 1881: niedoskurcz, niedostateczne kurczenie się (serca); 1905: niedokurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca); Atresia: zarośnięcie, brak otworu przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego.

Przyglądając się budowie składników ciągów synonimicznych, zauważyć można, że część z nich (41) ma nazwy o różnych rdzeniach: Abaissement: obniżenie się, opuszczenie się; Abgeschlagenheit: znużenie, znękanie; Ablepsia: psych. zaćmienie, zamglenie umysłu; Abnormitas: nieprawidłowość, zboczenie; Abrutissement: 1881: zbydlęcenie, zbestwienie; 1905: zbydlęcenie, zbestwienie, ołpienie umysłowe; Abschürfung: otarcie (skóry), przeczos; Absentia: brak, nieobecność; Abweichen: 1881: biegunka, rozwolnienie, † ciekączka; 1905: biegunka, rozwolnienie; Accessio: napad, przystęp; Aegritudo: zmartwienie, zgryzota; Aegrotatio: chorowanie, cherlanie; Affectio: 1881: zajęcie (chorobowe), dotknięcie, cierpienie; 1905: zajęcie (chorobowe), cierpienie; Affectus: wzruszenie umysłu, uniesienie; Afflictio: udręczenie, utrapienie; Agalactia: brak po-

karmu, niedostatek mleka (w piersiach karmiącej); Alienatio: psych. obłąkanie, zboczenie umysłu; Alp: zmora, duszność we śnie; Ameisenlaufen: mrowienie, rojenie; Amentia: 1881: niedołęztwo (umysłowe) zupełne, bezmysł, [zniedołężnienie]; 1905: niedołęztwo (umysłowe) zupełne, bezmysł; Anaphrodisia: bezchuć, brak popędu płciowego; Anaspadiasis: 1881: ujście cewki moczowej na wierzchu prącia; *wierzchniactwo; 1905: ujście cewki moczowej na wierzchu prącia; wierzchniactwo; Angina: zapalenie gardła, † ślinogorz; Angina membranacea: dławiec, [krup]; Angst: trwoga, niepokój; Anlage: patol. usposobienie, skłonność (do choroby); Anosmia: bezwęch, brak powonienia; Ansteckungsstoff: 1881: istota zaraźliwa, przyrzut; 1905: zarazek, przyrzut; Anstrengung: natężenie, wysilenie; Antipathia: wstręt, odraza; Aphasia: 1881: bezmowność, afazyja; 1905: afazyja, niemota; Apoplexia: 1881: rażenie, apopleksyja, [udar]; 1905: rażenie, udar, apopleksya; Assoupissement: ospałość, senność; Asthenia: 1881: niedomoga, bezsilność; 1905: bezsilność, astenia, niedomoga; Astigmatismus: 1881: okul. nieźborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki); 1905: okul. nieźborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki), astygmatyzm; Aufreiben: otarcie, [odparzenie]; Aufstossen: odbijanie, † odchepywanie; Ausschlag: wysypka, osutka; Ausschwitzung 2: wysiękanie, [wypacanie]; Ausschwitzung 1: wysięk, [wypocina]; Ausstülpung: wynicowanie, wypuklenie; Auszehrung: suchoty, niszczenie, wędnienie, chudnienie.

Natomiast pozostałe (47) są ze sobą spokrewnione słowotwórczo poprzez wspólny rdzeń w nazwach jednowyrazowych oraz w składnikach nazw wielowyrazowych. Wyłącznie warianty słowotwórcze tworzą 23 ciągi synonimiczne: Abmagerung: schudnienie, wychudnienie; Absentia animi: nieprzytomność, bezprzytomność; Abulia: brak woli, bezwola; Affaissement: 1905: zapadnięcie, opadnięcie, opadanie⁶; Affluxus: napływ, przypyływ; Alvus pultacea: stolec miazdżysty, stolec miazgowaty; Amnesia: 1881: utrata pamięci, bezpamięć; 1905: brak pamięci, utrata pamięci; Anätzung: nadżarcie, nadżerka; Anaesthesia: brak czucia, beczułość; Anhelatio: dyszenie, oddech prędko i trudny; Anschwellung: obrzmienie, nabrzmięcie; Argyria: 1881: otrucie srebrowe, *srebrzyca; 1905: złogi srebra w tkankach, srebrzyca; Arsenismus: 1881: otrucie arsenowe, *arsenica; 1905: zatrucie arsenowe, arsenica; Asystolie: 1881: niedoskurcz, niedostateczne kurczenie się (serca); 1905: niedokurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca); Ataxia: bezład, nielad; Atonia: wątłość, zwątlenie, zwiotczenie; Aufblähung: wzdęcie, rozdęcie; Auftreibung: 1905: wzdęcie, rozdęcie⁷; Ausdünstung 1: wyziewanie, przeziewanie; Ausdünstung 2: wyziew, przeziew;

⁶ Dotyczy to tylko szeregu w S 1905.

⁷ Jw.

Ausfluss: *cieczenie, wyciek*; Ausrenkung: *wywichnięcie, zwichnięcie*; Avulsio: *oderwanie, wyrwanie*. Z kolei 24 ciągi synonimiczne mają w swoim składzie warianty słowotwórcze, obok nazw o innym pochodzeniu: Abscessus: *ropień, † bolączka*; jeżeli większy: *† bolak, [lud. wrzód]*; Abzehrung: 1905: *schnienie, niszczenie, suchoty*⁸; Acme: *chwila szczytu, szczyt choroby*; Adhaesio: 1881: *pat. zlepianie się, przyczepianie, przyczeppek, przylepek*; 1905: *pat. zlepianie się, przyczepianie, zlepek, zrastanie się, zrost*; Agitatio: 1881: *miotanie się, rzucanie się, niepokój*; 1905: *miotanie się, rzucanie się, niespokój*; Agraphia: 1881: *agrafija, *beźpiśmienność*; 1905: *agrafia, niemożność pisania*; Alvus cruenta: 1881: *stolec krwawy, stolec ze krwią*; 1905: *stolec krwawy, stolec z krwią*; Alvus laxa: *stolec obrzedni, stolec rzadki*; Alvus obstipa: *stolec zatrzymany, stolec zaparty*; posp. *stolec zatwardzony, stolec zapieczony*; Amaurosis: *jasna ślepota, ślepota*; lud. *olśna, czarna katarakta*; Ammoniaemia: 1881: *zakażenie amonowe, skaza amonowa*; 1905: *zatrucie amonowe, skaza amonowa*; Aneurysma dissecans: 1881: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy*; 1905: *tętniak rozdziela-
jący, tętniak międzywarstwowy*; krw. *śródsieniowy tętnicy*; Aneurysma verum: *tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; Angiectasis: 1881: *rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń*⁹; Ankylosis: 1881: *zrost kości w stawie, stężenie stawu*; 1905: *zrost kości w stawie, zeszczywnienie, stężenie stawu zupełne*; Anserinus: *cutis anserinus*: 1881: *gęsia skórka, sierotki, skóra zsierotniała*¹⁰; Aphthae: *zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczycowe*; Arthritis uratica: *zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe*; dna; Asphyxia: 1881: *śmierć pozorną, martwota, zamartwica*¹¹; Assula: *drzazga kostna, odszczep kostny*; Atresia: *zarośnięcie, brak otworu przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego*; Augenblicke: *chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzytomnienia*; Ausbrüten: *wylęganie, wysiadanie, nasiadanie*; Ausschlagsfieber: *gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa*.

Poza tym w wymienionych szeregach można wskazać przykłady synonimów wielowyrazowych, w których jeden z elementów jest wspólny: a) podstawa, np.: Alvus laxa: *stolec obrzedni, stolec rzadki*; Alvus obstipa: *stolec zatrzymany, stolec zaparty*, posp. *stolec zatwardzony, stolec zapieczony*; Aneurysma verum: *tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; Aphthae: *zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczycowe*; Augenblicke: *chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzytomnienia*; Ausschlagsfieber: *gorączka wysypkowa, gorączka*

⁸ Jw.

⁹ Dotyczy to tylko szeregu w S 1881.

¹⁰ Jw.

¹¹ Jw.

osutkowa; b) określenie, np.: Ammoniaemia: 1881: *zakażenie amonowe, skaza amonowa*; 1905: *zatrucie amonowe, skaza amonowa*; Angiectasis: 1881: *rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń*; 1905: *rozszerzenie, rozdęcie naczynia*; Arsenismus: 1881: *otrucie arsenowe, *arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe, arsenica*; Assula: *drzazga kostna, odszczep kostny*.

Pod względem pochodzenia omawiane ciągi synonimiczne odznaczają się rodzimością. Na 88 haseł, zaledwie 6 ma mieszane szeregi synonimiczne, a więc zawierające nazwy polskie i zapożyczone. Z tego 4 hasła w obu słownikach mają w ciągach synonimicznych nazwę obcą (łacińsko-grecką, niemiecką): Apoplexia: 1881: *rażenie, a p o p l e k s y j a*, [udar]; 1905: *rażenie, udar, a p o p l e k s y a*; Aphasia: 1881: *bezmowność, a f a z y j a*; 1905: *a f a z y a*, *niemota*; Agraphia: 1881: *a g r a f i j a*, **bezpísmiennność*; 1905: *a g r a f i a*, *niemożność pisanja*; Absentia: *b r a k*, *nieobecność*. Pozostałe 2 hasła mają szeregi synonimiczne mieszane tylko w S 1905: Astigmatismus: 1881: okul. *niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*; 1905: okul. *niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*, *a s t y g m a t y z m*; Asthenia: 1881: *niedomoga, bezsilność*; 1905: *bezsilność, a s t e n i a*, *niedomoga*.

W sumie 82 ciągi synonimiczne zbudowane są wyłącznie z nazw rodzimych¹²: Abaissement: *obniżenie się, opuszczenie się*; Abgeschlagenheit: *znużenie, znękanie*; Ablepsia: psych. *zaćmienie, zamglenie umysłu*; Abmagerung: *schudnienie, wychudnienie*; Abnormitas: *nieprawidłowość, zboczenie*; Abrutissement: 1881: *zbydlęcenie, zbestwienie*; 1905: *zbydlęcenie, zbestwienie, otępienie umysłowe*; Abscessus: *ropień, † bolączka*; jeżeli większy: *† bolak*, [lud. wrzód]; Abschürfung: *otarcie (skóry), przeczos*; Absentia animi: *nieprzytomność, bezprzytomność*; Abulia: *brak woli, bezwola*; Abweichen: 1881: *biegunka, rozwolnienie, † ciekączka*; 1905: *biegunka, rozwolnienie*; Abzehrung: 1881: *schnienie, niszczenie*; 1905: *schnienie, niszczenie, suchoty*; Accessio: *napad, przystęp*; Acme: *chwila szczytu, szczyt choroby*; Adhaesio: 1881: pat. *zlepianie się, przyczepianie, przyczepek, przylepek*; 1905: pat. *zlepianie się, przyczepianie, zlep, zrastanie się, zrost*; Aegritudo: *zmartwienie, zgryzota*; Aegrotatio: *chorowanie, cherlanie*; Affaissement: 1881: *upadek (sił), opadnięcie*; 1905: *zapaadnięcie, opadnięcie, opadanie*; Affectio: 1881: *zajęcie (chorobowe), dotknięcie, cierpienie*; 1905: *zajęcie (chorobowe), cierpienie*; Affectus: *wzruszenie umysłu, uniesienie*; Afflictio: *udręczenie, utrapienie*; Affluxus: *napływ, przyływ*;

¹² Za rodzime uznają również derywaty od zapożyczeń. Por. np.: B. Wałczak, *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*, [w:] *Opisać słowa. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej w rocznicę śmierci Profesora Danuty Buttler „Teoretyczne i metodologiczne zagadnienia leksykologii”*, red. A. Markowski, Warszawa 1992, s. 222-232.

Agalactia: *brak pokarmu, niedostatek mleka (w piersiach karmiącej)*; Agitatio: 1881: *miotanie się, rzucanie się, niepokój*; 1905: *miotanie się, rzucanie się, niespokój*; Alienatio: *psych. obłąkanie, zboczenie umysłu*; Alp: *zmora, duszność we śnie*; Alvus cruenta: *stolec krwawy, stolec ze krwi*; Alvus laxa: *stolec obrzedni, stolec rzadki*; Alvus obstipa: *stolec zatrzymany, stolec zaparty*; posp. *stolec zatwardzony, stolec zapieczony*; Alvus pultacea: *stolec miazdżysty, stolec miazgowaty*; Amaurosis: *jasna ślepota, ślepota*; lud. *ośna, czarna katarakta*; Ameisenlaufen: *mrowienie, rojenie*; Amentia: *niedołęztwo (umysłowe) zupełne, bezmyśl, [zniedołężnienie]*; Ammoniaemia: 1881: *zakażenie amonowe, skaza amonowa*; 1905: *zatrucie amonowe, skaza amonowa*; Amnesia: 1881: *utrata pamięci, bezpamięć*; 1905: *brak pamięci, utrata pamięci*; Anätzung: *nadżarcie, nadżerka*; Anaesthesia: *brak czucia, beczułość*; Anaphrodisia: *bezchuć, brak popędu płciowego*; Anaspadiasis: 1881: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; *wierzchniactwo; 1905: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; wierzchniactwo; Aneurysma dissecans: 1881: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy*; 1905: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy*; krwiak śródścienny tętnicy; Aneurysma verum: *tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; Angiectasis: 1881: *rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń*; 1905: *rozszerzenie, rozdęcie naczynia*; Angina: *zapalenie gardła, † ślinogorz*; Angina membranacea: *dławiec, [krup]*; Angst: *trwoga, niepokój*; Anhelatio: *dyszenie, oddech prędko i trudny*; Ankylosis: 1881: *zrost kości w stawie, stężenie stawu*; 1905: *zrost kości w stawie, zeszczywnienie, stężenie stawu zupełne*; Anlage: *patol. usposobienie, skłonność (do choroby)*; Anosmia: *bezwęch, brak powonienia*; Anschwellung: *obrzemiecie, nabrzemiecie*; Anserinus: *cutis anserinus*: 1881: *gęsia skórka, sierotki, skóra zsierotniała*; 1905: *gęsia skórka, sierotki*; Ansteckungsstoff: 1881: *istota zaraźliwa, przyrzut*; 1905: *zarazek, przyrzut*; Anstrengung: *natężenie, wysilenie*; Antipathia: *wstręt, odraza*; Aphthae: *zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczycowe*; Argyria: 1881: *otrucie srebrowe, *srebrzyca*; 1905: *złogi srebra w tkankach, srebrzyca*; Arsenismus: 1881: *otrucie arsenowe, *arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe, arsenica*; Arthritis uratica: *zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe; dna*; Asphyxia: 1881: *śmierć pozorna, martwota, zamartwica*; 1905: *zamartwica, brak oddychania*; Assoupissement: *ospałość, sennaść*; Assula: *drzazga kostna, odszczep kostny*; Asystolie: 1881: *niedoskurecz, niedostateczne kurczenie się (serca)*; 1905: *niedokurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca)*; Ataxia: *beżład, nieład*; Atonia: *wątłość, zwątlenie, zwiotczenie*; Atresia: *zarośnięcie, brak otworu przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego*; Aufblähung: *wzdęcie, rozdęcie*; Aufreiben: *otarcie, [odparzenie]*; Aufstossen: *odbijanie, † odchepywanie*; Auftreibung: *wzdęcie, rozprężenie*; Augenblicke: *chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzy-*

tomnienia; Ausbrüten: wylęganie, wysiadanie, nasiadanie; Ausdünstung 1: wyziewanie, przeziwanie; Ausdünstung 2: wyziew, przeziw; Ausfluss: cieczenie, wyciek; Ausrenkung: wywichnięcie, zwichnięcie; Ausschlag: wysypka, osutka; Ausschlagsfieber: gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa; Ausschwitzung 1: wysięk, [wypocina]; Ausschwitzung 2: wysiękanie, [wypacanie]; Ausstülpung: wynicowanie; wypuklenie; Auszehrung: suchoty, niszczenie, więdnienie, chudnienie; Avulsio: oderwanie, wyrwanie.

Aby ustalić chronologię nazw chorób, trzeba brać pod uwagę czas odkrycia samej choroby. Tak więc poszukiwania określeń w słownikach gromadzących materiał sprzed XIX wieku są w wielu przypadkach nieprzydatne. Orientacyjnie można wskazać, że pojawiają się w tekstach sprzed XIX wieku różne nazwy chorób, m.in. w *Słowniku staropolskim*¹³, np. wrzód, czy w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*¹⁴, np. apopleksya itp. Wśród nazw odnotowanych w wymienionych leksykonach nierzadko są wyrazy pochodzenia prasłowiańskiego, np. biegunka, bolączka, dna. Nieco informacji o datowaniu (przybliżonym) nazw wchodzących w skład szeregów synonimicznych przynoszą kwalifikatory w S 1881 i S 1905 (* znaczy: nowy wyraz; † – znaczy: wyraz przestarzały lub wyszły z użycia).

Wyrazy nowe zostały oznaczone w 4 szeregach synonimicznych, odnotowanych w S 1881, natomiast S 1905 nie powtarza przy tych nazwach gwiazdkowego kwalifikatora: Anaspadiasis: 1881: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; **wierzchnia ctwo*; 1905: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia*; *wierzchnia ctwo*; Argyria: 1881: *otrucie srebrze*, **srebrzyca*; 1905: *złogi srebra w tkankach*, *srebrzyca*; Arsenismus: 1881: *otrucie arsenowe*, **arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe*, *arsenica*. W jednym przypadku S 1905 nie powtarza nazwy z gwiazdką: Agraphia: 1881: *agrafija*, **bezpiśmienność*; 1905: *agrafia*, *niemożność pisania*.

Również w 4 ciągach synonimicznych spod litery A wskazano nazwy przestarzałe lub wyszłe z użycia (†). Tylko w jednym przypadku wyraz taki opuszczono w S 1905: Abweichen: 1881: *biegunka*, *rozwolnienie*, † *ciekączka*; 1905: *biegunka*, *rozwolnienie*. W pozostałych 3 przykładach powtórzono nazwy w szeregach wraz z kwalifikatorem: Abscessus: 1881: *ropień*, † *bolączka*; jeżeli większy: † *bolak*, [lud. wrzód]; 1905: *ropień*, † *bolączka*; jeżeli większy: † *bolak*, (lud. wrzód); Angina: 1881: *zapalenie gardła*, † *ślinogorz*; 1905: *zapalenie gardła*, † *ślinogorz*; Aufstossen: 1881: *odbijanie*,

¹³ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Warszawa–Kraków 1953–2002.

¹⁴ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, F. Pełowski, t. I–XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–2010.

† *odchepywanie*; 1905: *odbijanie*, † *odchepywanie*. Może to świadczyć, że w przypadku pierwszego z typów przykładów (*ciekączka*), chodziło bardziej o wyraz wyszły z użycia. Trzy ostatnie przykłady należałoby interpretować tylko jako przestarzałe, ale obecne (polecane) w ówczesnym języku medycznym.

Warto przyjrzeć się z kolei trwałości materiału zawartego w S 1881 i S 1905. Wydany w 1981 roku *Polski słownik medyczny*, pierwszy od czasów S 1905 słownik zawierający polską terminologię medyczną¹⁵, na 219 nazw chorób wchodzących w skład omawianych szeregów synonimicznych nie odnotował aż 170 określeń (77,6%) obecnych w S 1881 i S 1905: *agrafija* || *agrafia* (Agraphia), *arsenica* (Arsenismus), *bezchuć* (Anaphrodisia), *bezczułość* (Anaesthesia), *bezmowność* (Aphasia), *bezmysł* (Amentia), *bezpamięć* (Amnesia), *beziściemność* (Agraphia), *bezprzytomność* (Absentia animi), *bezwęch* (Anosmia), *bezwola* (Abulia), *bolak* (Abscessus), *bolączka* (Abscessus), *brak* (Absentia), *brak czucia* (Anaesthesia), *brak oddychania* (Asphyxia), *brak otworu przyrodzonego* (Atresia), *brak pamięci* (Amnesia), *brak pokarmu* (w piersiach karmiącej) (Agalactia), *brak popędu płciowego* (Anaphrodisia), *brak ujścia przyrodzonego* (Atresia), *cherlanie* (Aegrotatio), *chorowanie* (Aegrotatio), *chudnienie* (Auszehrung), *chwila szczytu* (Acme), *chwile jasne* (Augenblicke), *chwile oprzytomnienia* (Augenblicke), *cieczenie* (Ausfluss), *ciekączka* (Abweichen), *czarna katarakta* (Amaurosis), *dotknięcie* (Affectio), *drzazga kostna* (Assula), *duszność we śnie* (Alp), *dyszenie* (Anhelatio), *gorączka wysypkowa* (Ausschlagsfieber), *istota zaraźliwa* (Ansteckungsstoff), *jasna ślepotą* (Amaurosis), *krwiałk śródścienny tętnicy* (Aneurysma dissecans), *martwota* (Asphyxia), *miotanie się* (Agitatio), *mrowienie* (Ameisenlaufen), *nabrzmięcie* (Anschwellung), *nadżarcie* (Anätzung), *napływ* (Affluxus), *nasładanie* (Ausbrüten), *natężenie* (Anstrengung), *niedokurczenie* (Asystolie), *niedołęstwo* (umysłowe) *zupełne* (Amentia), *niedomoga* (Asthenia), *niedoskurcz* (Asystolie), *niedostateczne kurczenie się* (serca) (Asystolie), *niedostatek mleka* (w piersiach karmiącej) (Agalactia), *nieład* (Ataxia), *niemota* (Aphasia), *niemożność pisania* (Agraphia), *nieobecność* (Absentia), *nieprawidłowość* (Anomalie), *nieprzytomność* (Absentia animi), *nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki* (Astigmatismus), *niespokój* (Agitatio), *niszczenie* (Abzehrung, Auszehrung), *obłąkanie* (Alienatio), *obniżenie się* (Abaissement), *odchepywanie* (Aufstossen), *oddech prędko i trudny* (Anhelatio), *odparzenie* (Aufreiben), *odraża* (Antipathia), *odszczep kostny* (Assula), *ogólne pomieszanie ostre z oma-*

¹⁵ *Polski słownik medyczny*, kolegium red. D. Aleksandrow et al.; red. odp. T. Rożniatowski; komitet nauk. J. Heller et al.; aut. haseł i definicji A. Adonajło et al., Warszawa 1981.

mami (Amentia), *oślna* (Amaurosis), *opadanie* (Affaissement), *opuszczenie się* (Abaissement), *ospałość* (Assouppissement), *otarcie (skóry)* (Aufreiben, Abschürfung, Aufschürfung), *otępienie umysłowe* (Abrutissement), *otrucie arsenowe* (Arsenismus), *otrucie srebrowe* (Argyria), *przeczos* (Abschürfung, Aufschürfung), *przerwy wolne* (Augenblicke), *przeziwianie* (AUSDÜNSTUNG 1), *przyczepiek* (Adhaesio), *przyczepianie* (Adhaesio), *przylepek* (Adhaesio), *przyływ* (Affluxus), *przyrzut* (Ansteckungsstoff), *przystęp* (Accessio), *rażenie* (Apoplexia), *rojenie* (Ameisenlaufen), *rostrzeń naczyń* (Angiectasis), *rozdęcie* (Aufblähung, Auftreibung), *rozdęcie naczyń* (Angiectasis), *rozprężenie* (Auf-treibung), *rozszerzenie naczyń* || *rozszerzenie naczyń* (Angiectasis), *rozwoł-nienie* (Abweichen), *rzucanie się* (Agitatio), *schnienie* (Abzehrung), *schud-nienie* (Abmagerung), *senność* (Assouppissement), *sierotki* (Anserinus: cutis anserinus), *skaza amonowa* (Ammoniaemia), *skłonność (do choroby)* (An-lage), *skóra zsierotniała* (Anserinus: cutis anserinus), *stężenie stawu* (Ankylo-sis), *stężenie stawu zupełne* (Ankylosis), *stolec miazgowaty* (Alvus pultacea), *stolec miazdżysty* (Alvus pultacea), *stolec obrzedni* (Alvus laxa), *stolec rzadki* (Alvus laxa), *stolec zaparty* (Alvus obstipa), *stolec zapieczony* (Alvus obstipa), *stolec zatrzymany* (Alvus obstipa), *stolec zatwardzony* (Alvus obstipa), *sto-lec ze krwią* || *stolec z krwią* (Alvus cruenta), *suchoty* (Abzehrung, Auszeh-rung), *ślinogorz* (Angina), *tętniak międzywarstwowy* (Aneurysma dissecans), *tętniak prawdziwy* (Aneurysma verum), *tętniak rozdzielający* (Aneurysma dissecans), *tętniak właściwy* (Aneurysma verum), *trwoga* (Angst), *udręcze-nie* (Afflictio), *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia* (Anaspadiasis), *uniesienie* (Affectus), *upadek (sił)* (Affaissement), *usposobienie (do choroby)* (Anlage), *utrapienie* (Afflictio), *utrata pamięci* (Amentia, Amnesia), *wąt-łość* (Atonia), *więdnienie* (Auszehrung), *wstręt* (Antipathia), *wychudnienie* (Abmagerung), *wyciek* (Ausfluss), *wypacanie* (Ausschwitzung 2), *wypocina* (Ausschwitzung 2), *wypuklenie* (Ausstülpung), *wyrwanie* (Avulsio), *wysiada-nie* (Ausbrüten), *wysiłek* (Ausschwitzung 1), *wysilenie* (Anstrengung), *wysypka* (Ausschlag), *wyziewanie* (AUSDÜNSTUNG 1), *wyziew* (AUSDÜNSTUNG 2), *wzru-szenie umysłu* (Affectus), *zaciemnienie* (Ablepsia), *zajęcie (chorobowe)* (Affectio), *zakażenie amonowe* (Ammoniaemia), *zamglenie umysłu* (Ablepsia), *zapadnię-cie* (Affaissement), *zapalenie (ust) pęcherzykowe* (Aphthae), *zapalenie (ust) pryszczkowe* (Aphthae), *zapalenie gardła* (Angina), *zapalenie stawów dnawe* (Arthritis uratica), *zapalenie stawów moczanowe* (Arthritis uratica), *zaroś-nięcie otworu przyrodzonego* (Atresia), *zbestwienie* (Abrutissement), *zbocze-nie* (Abnormitas), *zboczenie umysłu* (Alienatio), *zbydlęcenie* (Abrutissement), *zesztywnienie* (Ankylosis), *zgryzota* (Aegritudo), *zlepianie się* (Adhaesio), *złogi srebra w tkankach* (Argyria), *zmartwienie* (Aegritudo), *zmora* (Alp), *znękanie*

(Abgeschlagenheit), *zniedołężnienie* (Amentia), *znużenie* (Abgeschlagenheit), *zrastanie się* (Adhaesio), *zrost kości w stawie* (Ankylosis), *zwątlenie* (Atonia).

Zaledwie 49 (22,4%) nazw chorób znanych z S 1881 i S 1905 znalazło się w *Polskim słowniku medycznym* z 1981 roku. Łącznie 44 – jako hasła: *afazyja* || *afazyja* (Aphasia), *astenia* (Asthenia), *astygmatyzm* (Astigmatismus), *bezład* (Ataxia), *biegunka* (Abweichen), *cierpienie* (Affectio), *dławiec* (Angina membranacea), *dna* (Arthritis uratica), *gęsia skórka* (Anserinus: cutis anserinus), *gorączka osutkowa* (Ausschlagsfieber), *nadżerka* (Anätzung), *napad* (Accessio), *niepokój 1* (Agitatio), *niepokój 2* (Angst), *niezborność* (Astigmatismus), *obrzemie* (Anschwellung), *odbijanie* (Aufstossen), *oderwanie* (Avulsio), *opadnięcie* (Affaissement), *osutka* (Ausschlag), *przeziew* (Ausdünstung 2), *ropień* (Abscessus), *srebrzyca* (Argyria), *stolec krwawy* (Alvus cruenta), *szczyt choroby* (Acme), *ślepoty* (Amaurosis), *śmierć pozorna* (Asphyxia), *udar* (Apoplexia), *uduszenie* (Asphyxia), *wierchniactwo* (Anaspadiasis), *wrzód* (Abscessus), *wylęganie* (Ausbrüten), *wynicowanie* (Ausstülpung), *wysięganie* (Ausschwitzung 2), *wywichnięcie* (Ausrenkung), *wzdęcie* (Aufblähung, Auftreibung), *zamartwica* (Asphyxia), *zapominanie* (Amentia), *zarazek* (Ansteckungsstoff), *zatrucie amonowe* (Ammoniaemia), *zlep* (Adhaesio), *zrost* (Adhaesio), *zwichnięcie* (Ausrenkung), *zmiotczenie* (Atonia). Pozostałych 5 odnotowano tam albo w definicjach (4): *bezsilność* (Asthenia), *brak powonienia* (Anosmia), *brak woli* (Abulia), *krup* (Angina membranacea), albo jako hasło obce (*apopleksya* || *apopleksya* (Apoplexia)). Sugeruje to ich nieterminologiczny już dziś charakter.

Pośród 88 szeregów synonimów 49 (55,7%) nie zachowało się w świetle danych ze słownika z 1981 roku: Abaissement: *obniżenie się*, *opuszczenie się*; Abgeschlagenheit: *znużenie*, *zniękanie*; Ablepsia: psych. *zaćmienie*, *zamglenie umysłu*; Abmagerung: *schudnienie*, *wychudnienie*; Abnormitas: *nieprawidłowość*, *zboczenie*; Abrutissement: 1881: *zbydlęcenie*, *zbestwienie*; 1905: *zbydlęcenie*, *zbestwienie*, *otępienie umysłowe*; Abschürfung: *otarcie (skóry)*, *przeczos*; Absentia: *brak*, *nieobecność*; Absentia animi: *nieprzytomność*, *bezprzytomność*; Abzehrung: 1881: *schnienie*, *niszczenie*; 1905: *schnienie*, *niszczenie*, *suchoty*; Aegritudo: *zmartwienie*, *zgryzota*; Aegrotatio: *chorowanie*, *cherlanie*; Affectus: *wzruszenie umysłu*, *uniesienie*; Afflicto: *udręczenie*, *utrapienie*; Affluxus: *napływ*, *przyływ*; Agalactia: *brak pokarmu*, *niedostatek mleka (w piersiach karmiącej)*; Agraphia: 1881: *agrafija*, **bezpiśmienność*; 1905: *agrafia*, *niemożność pisanja*; Alienatio: psych. *obłąkanie*, *zboczenie umysłu*; Alp: *zmora*, *duszość we śnie*; Alvus laxa: *stolec obrzedni*, *stolec rzadki*; Alvus obstipa: *stolec zatrzymany*, *stolec zaparty*; posp. *stolec zatwardzony*, *stolec zapieczony*; Alvus pultacea: *stolec miazdżysty*, *stolec miazgowaty*; Ameisenlaufen: *mrowienie*,

rojenie; Amentia: 1881: *niedołęztwo (umysłowe) zupełne, bezmysł, [zniedo-
 łężnienie]*; 1905: *niedołęstwo (umysłowe) zupełne, bezmysł*; Amnesia: 1881:
utrata pamięci, bezpamięć; 1905: *brak pamięci, utrata pamięci*; Anaesthesia:
brak czucia, bezzczułość; Anaphrodisia: *bezchuć, brak popędu płciowego*; Ane-
 urysma dissecans: 1881: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy*; 1905:
tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy; krwiak śródścienny tętnicy;
 Aneurysma verum: *tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; Angiectasis: 1881:
rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń; 1905: *rozszerzenie, rozdęcie naczynia*;
 Angina: *zapalenie gardła, † ślinogorz*; Anhelatio: *dyszenie, oddech prędko
 i trudny*; Ankylosis: 1881: *zrost kości w stawie, stężenie stawu*; 1905: *zrost kości
 w stawie, zesztynienie, stężenie stawu zupełne*; Anlage: *patol. usposobienie,
 skłonność (do choroby)*; Anstrengung: *natężenie, wysilenie*; Antipathia: *wstręt,
 odraza*; Aphthae: *zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczkowe*;
 Arsenismus: 1881: *otrucie arsenowe, *arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe, arseni-
 ca*; Assoupissement: *ospałość, senność*; Assula: *drzazga kostna, odszczep kostny*;
 Asystolie: 1881: *niedoskurcz, niedostateczne kurczenie się (serca)*; 1905: *niedo-
 kurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca)*; Atresia: *zarośnięcie, brak otworu
 przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego*; Ausdünstung 1: *wyziewanie, prze-
 ziewanie*; Auszehrung: *suchoty, niszczenie, wędnienie, chudnienie*; Aufreiben:
otarcie, [odparzenie]; Augenblicke: *chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzy-
 tomnienia*; Ausfluss: *cieczenie, wyciek*; Ausschwitzung 1: *wysięk, [wypocina]*.

Z kolei 40 ciągów zachowało – w świetle Polskiego słownika medyczne-
 go – przynajmniej jeden synonim (zaznaczam go rozstrzeloną czcionką):
 1) jeden synonim (31): Abulia: *brak woli*¹⁶, *bezwola*; Abweichen: 1881:
biegunka, rozwolnienie, † ciekączka; 1905: *biegunka, rozwolnienie*; Acces-
 sio: *napad, przystęp*; Acme: *chwila szczytu, szczyt choroby*; Affaishment:
 1881: *upadek (sił), opadnięcie*; 1905: *zapadnięcie, opadnięcie, opadanie*;
 Affectio: 1881: *zajęcie (chorobowe), dotknięcie, cierpienie*; 1905: *zajęcie
 (chorobowe), cierpienie*; Agitatio: 1881: *miotanie się, rzucanie się, niepo-
 kój*; 1905: *miotanie się, rzucanie się, niespokój*; Alvus cruenta: *stolec krwa-
 wy, stolec ze krwią*; Amaurosis: *jasna ślepota, ślepota*; lud. *olśna, czarna
 katarakta*; Ammoniaemia: 1881: *zakażenie amonowe, skaza amonowa*; 1905:
zatrucie amonowe, skaza amonowa; Anätzung: *nadżarcie, nadżerka*;
 Anaspadiasis: 1881: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia; *wierzchnia-
 ctwo*; 1905: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia; wierzchniactwo*;
 Angst: *trwoga, niepokój*; Anosmia: *bezwęch, brak powonienia*¹⁷; An-

¹⁶ Synonim odnotowany w słowniku z 1981 w definicji. Por. wyżej.

¹⁷ Jw.

schwellung: *obrzemie, nabrzemie*; Anserinus: *cutis anserinus*: 1881: *gęsia skórka, sierotki, skóra z sierotniatą*; 1905: *gęsia skórka, sierotki*; Ansteckungsstoff: 1881: *istota zaraźliwa, przyrzut*; 1905: *zarażek, przyrzut*; Aphasia: 1881: *bezmowność, afazyja*; 1905: *afazya, niemota*; Argyria: 1881: *otrucie srebrowe, *srebrzyca*; 1905: *złogi srebra w tkankach, srebrzyca*; Arthritis uratica: *zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe; dna*; Ataxia: *bezład, nieład*; Atonia: *wątłość, zwątlenie, zwiotczenie*; Aufblähung: *wzdęcie, rozdęcie*; Aufstossen: *odbijanie, † odchepywanie*; Ausbrüten: *wylęganie, wysiadanie, nasiadanie*; Ausdünstung 2: *wyziew, przezwiew*; Ausschlag: *wysypka, osutka*; Ausschlagsfieber: *gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa*; Ausschwitzung 2: *wysiękanie, [wypacanie]*; Ausstülpung: *wynicowanie, wypuklenie*; Avulsio: *oderwanie, wyrwanie*; 2) dwa zachowane synonimy ma 9 szeregów. W dwóch przypadkach oznacza to, że zachował się cały szereg synonimiczny: Angina membranacea: *dławiec, [krup]*¹⁸; Ausrenkung: *wywichnięcie, zwichnięcie*. Pozostałe przykłady: Abscessus: *ropień, † bolączka*; jeżeli większy: *† bolak, [lud. wrzód]*; Adhaesio: 1881: *pat. zlepianie się, przyczepianie; przyczepek, przylepek*; 1905: *pat. zlepianie się, przyczepianie, zlep; zrastanie się, zrost*; Apoplexia: 1881: *rażenie, apopleksyja*¹⁹, [*udar*]; 1905: *rażenie, udar, apopleksya*; Asphyxia: 1881: *śmierć pozorna, martwota, zamartwica*; 1905: *zamartwica, brak oddychania*; Asthenia: 1881: *niedomoga, bezsilność*²⁰; 1905: *bezsilność, astenia, niedomoga*; Astigmatismus: 1881: *okul. niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*; 1905: *okul. niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki), astygmetyzm*; Auftreibung: 1881: *wzdęcie, rozprężenie*; 1905: *wzdęcie, rozdęcie*.

Niezachowanie się dużej części synonimów obecnych w S 1881 i S 1905, na co wskazują dane z *Polskiego słownika medycznego* z 1981 roku, interpretować można trojako: 1) wycofanie się nazw z polskiej terminologii medycznej i języka w ogóle; 2) wycofanie się ich jedynie z terminologii medycznej obecnie obowiązującej, 3) niezalecanie przez lekarzy używania nazw (istniejących w polszczyźnie) w odniesieniu do konkretnych jednostek chorobowych. Nierzadko jednak dalsze istnienie w języku nazw nieobecnych w *Polskim słowniku medycznym* poświadczają współczesne słowniki języka polskiego, a także moja własna kompetencja językowa. Dotyczy to np. 20 nazw zarejestrowanych w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*²¹: *agrafija || aграфия*

¹⁸ Jw.

¹⁹ Synonim odnotowany jako hasło łacińskie w słowniku z 1981.

²⁰ Synonim odnotowany w słowniku z 1981 w definicji. Por. wyżej.

²¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I-VI, Warszawa 2003.

(Agraphia), *martwota* (Asphyxia), *mrowienie* (Ameisenlaufen), *nabrzmienie* (Anschwellung), *napływ* (Affluxus), *nieprawidłowość* (Anomalia), *nieprzytomność* (Absentia animi), *obłąkanie* (Alienatio), *odparzenie* (Aufreiben), *odraza* (Antipathia), *ospałość* (Assoupissement), *rozwolnienie* (Abweichen), *skłonność (do choroby)* (Anlage), *suchoty* (Abzehrung, Auszehrung), *upadek (sił)* (Affaissement), *utrata pamięci* (Amentia, Amnesia), *wątpliwość* (Atonia), *wstręt* (Antipathia), *wypacanie* (Ausschwitzung 2), *zmora* (Alp).

Uwzględnienie powyższych przykładów zwiększa o 12 (z 40 do 52) liczbę szeregów synonimicznych, w których zachował się co najmniej jeden synonim: Abnormitas: *nieprawidłowość*, *zбочenie*; Absentia animi: *nieprzytomność*, *bezprzytomność*; Abzehrung: 1881: *schnienie*, *niszczenie*; 1905: *schnienie*, *niszczenie*, *suchoty*; Affluxus: *napływ*, *przyływ*; Agraphia: 1881: *agrafija*, **beziściennosc*; 1905: *agrafia*, *niemożność pisanja*; Alienatio: psych. *obłąkanie*, *zбочenie umysłu*; Alp: *zmora*, *dusznosc we śnie*; Ameisenlaufen: *mrowienie*, *rojenie*; Anlage: patol. *usposobienie*, *skłonność (do choroby)*; Antipathia: *wstręt*, *odraza*; Assoupissement: *ospałość*, *senność*; Aufreiben: *otarcie*, [*odparzenie*]. A liczbę całkowicie zachowanych ciągów synonimicznych powiększy o 3 (łącznie do 5): Antipathia: *wstręt*, *odraza*; Anschwellung: *obrzmienie*, *nabrzmienie*; Ausschwitzung 2: *wysiękanie*, [*wypacanie*].

*

Słownik terminologii lekarskiej polskiej (Kraków 1881) i *Słownik lekarski polski* (Kraków 1905) powstały w celu uporządkowania i ujednolicenia polskiej terminologii medycznej. Stanowiły rezultat pracy lekarzy z różnych ośrodków, a zarazem zaborów; były wynikiem kompromisów. Niewątpliwie jednym z ważnych problemów, z którym zetknęli się autorzy obu leksykonów, był problem synonimii. Wynikał on (jak i w innych terminologiach) z dotychczasowej dowolności nazewnictwa (dzieła medyczne nierzadko przynosiły własne propozycje autorów), wpływów łaciny (przez długi czas jako języka nauki), z istnienia różnych poziomów i odmian języka medycznego (np. język medyków, dzieł medycznych, język dzieł popularnych, język kontaktów z pacjentami, język pacjentów itd.). To powodowało, że daną jednostkę chorobową mogły określać nie tylko nazwy stosowane wyłącznie przez lekarzy, ale także ludowe, gwarowe, co oznaczało najczęściej – odpowiednio – obce i rodzime. Tę różnorodność nazewnictwa odzwierciedlają też S 1881 i S 1905. Umieszczenie tam nazw potocznych, pospolitych czy gwarowych zdaje się podnosić je do rangi (proponowanej) ówczesnej terminologii naukowej. Ro-

dzi to jednak wielość nazw, czyli synonimię, którą uznaje się za niepożądaną w terminologiach, wręcz szkodliwą, ale trudną nawet dziś do wyeliminowania²². Wymienia się ją także jako charakterystyczną dla początkowych etapów kształtowania się terminologii. Niewątpliwie wiek XIX, choć należący już do drugiego etapu (naukowego) w rozwoju tej terminologii, można uznać za wstępny²³ właśnie w fazie naukowej.

Z powyższej analizy materiału – zaledwie na literę A (z części obcojęzycznej) – w S 1881 i S 1905 wynika, że hasła zawierające szeregi synonimiczne stanowią od 20,6% w S 1905 do 38,7% w S 1881. Sugeruje to tendencję do usuwania ciągów synonimicznych w późniejszym ze słowników, co zresztą stało się zarzutem pod jego adresem, skierowanym przez jednego z recenzentów – Kramsztyka²⁴. Dodać jednak należy, że również autorzy S 1905 czasem dodają do hasła obcego polskie synonimy, choć nie było ich w S 1881.

Charakterystyka synonimii terminologii medycznej w niniejszym artykule zawężona jeszcze została do grupy 88 szeregów synonimicznych, powtarzających się w S 1881 oraz S 1905 i stanowiących w ich materiale odpowiednio 25,8% i 10%. Te dane także potwierdzają tendencję do ograniczania synonimii w S 1905.

Mimo dużej liczby prac o terminologiach różnych dziedzin nauki, poruszających również zagadnienie synonimii, nie ma danych, które pozwalałyby określić, czy wspomniana skala zjawiska synonimii w medycynie na ich tle jest duża czy mała. Można jedynie przytoczyć informację, że w XVI-wiecznej terminologii medycznej S. Falimirza²⁵ wśród 2849 nazw chorób i ich objawów, 900 nazw wchodzi w skład około 150 szeregów synonimicznych. W omawianym materiale 219 nazw chorób weszło w skład 88 szeregów synonimicznych wspólnych S 1881 i S 1905.

W połowie zaprezentowanych 88 ciągów synonimicznych znalazły się wyłącznie nazwy jednowyrazowe. Szeregi synonimiczne z nazwami o różnej budowie stanowią ponad 30%. Dominacja nazw rodzimych w 93,2% szeregów synonimicznych sugeruje m.in. przewagę ośrodka krakowskiego

²² Por. np.: S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.

²³ Por. np.: F. Giedroyć, *Jak się rozwijało mianownictwo lekarskie polskie*, „Gazeta Lekarska” 53, 1919, nr 19, s. 220-224; nr 20, s. 237-242; nr 21, s. 254-259; F. Wysocka, *Polska terminologia lekarska do roku 1838*, t. 1: *Anatomia. Proste prymarne nazwy nie motywowane*, Wrocław 1980.

²⁴ Zob. R. Wierzbicki, *Historia słownictwa lekarskiego polskiego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1924, s. 174.

²⁵ L.A. Jankowiak, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 1: *Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej*, Warszawa 2005, s. 73.

nad warszawskim przy redagowaniu słowników, bowiem uczeni z Krakowa byli zwolennikami przywracania nazw dawnych i ludowych, gdy tymczasem w Warszawie postulowano polszczenie obcych terminów.

Z analizy budowy słowotwórczej synonimów wchodzących w skład szeregów wynika, że 53,4% nazw korzysta z tych samych rdzeni, a 23 (czyli 26,1%) ciągi zbudowane są z nich wyłącznie. Z różnych z pochodzenia nazw powstało 46,6% szeregów.

Omawiane ciągi synonimiczne tworzone są zwykle (73,9%)²⁶ z 2 nazw. Dla porównania, we wspomnianej już XVI-wiecznej terminologii Falimirza, w nazwach chorób znajdowały się szeregi z synonimami od 2 do 36²⁷. Świadczyć to może nie tyle o likwidacji – w kolejnych stuleciach – synonimii w terminologii, ile o jej ograniczaniu, które polegałoby nie na usuwaniu szeregów synonimicznych, ale na eliminowaniu z nich pewnej liczby synonimów.

Jeśli chodzi o trwałość ciągów synonimicznych, to należy wskazać, że 5,7% szeregów zachowało się do dziś w całości. Natomiast z 59% ciągów synonimicznych przetrwała przynajmniej jedna nazwa. Nie znaczy to jednak i w tym przypadku, że zjawisko synonimii zostało ograniczone czy przezwyciężone. Utworzyły się bowiem nowe szeregi synonimiczne, co potwierdzają badania współczesnej terminologii medycznej Karin Musiołek-Choińskiej (por. np. rolę terminologii pochodzenia angielskiego)²⁸. Jak pokazało również moje porównanie redakcji haseł w S 1881 i S 1905, gdzie ponad 70% jest identycznych, zmiany w zakresie synonimii nie są szybkie.

Na zakończenie trzeba zaznaczyć, że powyższe stwierdzenia oparłam jedynie na małej próbie materiału z XIX/XX wieku. Potrzebne są dalsze analizy synonimii w całości terminologii medycznej tego okresu (na podstawie S 1881 i S 1905). Między innymi określić typów synonimów, typów szeregów synonimicznych, powiązań synonimii z polisemią (por. np. hasła: Ausschwitzung 1: *wysiłek*, [*wypocina*]; Ausschwitzung 2: *wysiękanie*, [*wypacanie*]). Będzie to przedmiotem mojej przyszłej, większej pracy.

²⁶ Odsetek ten wzrośnie, gdy doliczy się 12 szeregów o takiej liczebności tylko w jednym ze słowników. Por. wyżej.

²⁷ L.A. Jankowiak, *Słownictwo...*, op. cit., s. 73.

²⁸ Por. K. Musiołek-Choiński, *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Wrocław 1986, s. 173-195.

ANEKS

Abaissement: *obniżenie się, opuszczenie się*²⁹; Abgeschlagenheit: *znużenie, zneganie*; Ablepsia: psych. *zaćmienie, zamglenie umysłu*; Abmagerung: *schudnienie, wychudnienie*; Abnormitas, Anomalia: *nieprawidłowość, zboczenie*; Abrutissement: 1881: *zbydlęcenie, zbestwienie*; 1905: *zbydlęcenie, zbestwienie, ośpienie umysłowe*; Abscessus: *ropień, † bolączka*; jeżeli większy: † *bolak, [lud. wrzód]*; Abschürfung v. Aufschürfung: *otarcie (skóry), przeczes*; Absentia: *brak, nieobecność*; Absentia animi: *nieprzytomność, bezprzytomność*; Abulia: *brak woli, bezwola*; Abweichen: 1881: *biegunka, rozwolnienie*, † *ciekączka*; 1905: *biegunka, rozwolnienie*; Abzehrung: 1881: *schnienie, niszczenie*; 1905: *schnienie, niszczenie, suchoty*; Accessio: *napad, przystęp*; Acme: *chwila szczytu, szczyt choroby*; Adhaesio: 1881: *pat. zlepianie się, przyczepianie; przyczeppek, przylepek*; 1905: *pat. zlepianie się, przyczepianie, zlep; zrastanie się, zrost*; Aegritudo: *zmarwienie, zgryzota*; Aegrotatio: *chorowanie, cherlanie*; Affaissement: 1881: *upadek (sił), opadnięcie*; 1905: *zapadnięcie, opadnięcie, opadanie*; Affectio: 1881: *zajęcie (chorobowe), dotknięcie, cierpienie*; 1905: *zajęcie (chorobowe), cierpienie*; Affectus: *wzruszenie umysłu, uniesienie*; Afflictio: *udręczenie, utrapienie*; Affluxus: *napływ, przyływ*; Agalactia: *brak pokarmu, niedostatek mleka (w piersiach karmiącej)*; Agitatio: 1881: *miotanie się, rzucanie się, niepokój*; 1905: *miotanie się, rzucanie się, niespokój*; Agraphia: 1881: *agrafija, *bezpísmienność*; 1905: *agrafia, niemożność pisania*; Alienatio: psych. *obłąkanie, zboczenie umysłu*; Alp v. Alpdrücken: *zmora, duszność we śnie*; Alvus cruenta: 1881: *stolec krwawy, stolec ze krwi*; 1905: *stolec krwawy, stolec z krwi*; Alvus laxa: *stolec obrzedni, stolec rzadki*; Alvus obstipa: *stolec zatrzymany, stolec zaparty*; posp. *stolec zatwardzony, stolec zapieczony*; Alvus pultacea: *stolec miazdżysty, stolec miazgowaty*; Amaurosis: *jasna ślepota, ślepota*; lud. *oślna, czarna katarakta*; Ameisenlaufen: *mrowienie, rojenie*; Amentia, Anoia: 1881: *niedołężstwo (umysłowe) zupełne, bezmyśl, [zniedołężnienie]*; 1905: *niedołężstwo (umysłowe) zupełne, bezmyśl*; Ammoniaemia: 1881: *zakażenie amonowe, skaza amonowa*; 1905: *zatrucie amonowe, skaza amonowa*; Amnesia v. amnestia: 1881: *utrata pamięci, bezpamięć*; 1905: *brak pamięci, utrata pamięci*; Anätzung: *nadżarcie, nadżerka*; Anaesthesia: *brak czucia, beczułość*; Anaphrodisiaca: *bezchuć, brak popędu płciowego*; Anaspadiasis (v. epispadiasis): 1881: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia, *wierzchniactwo*; 1905: *ujście cewki moczowej na wierzchu prącia, wierzchniactwo*; Aneurysma dossecans: 1881: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy*; 1905: *tętniak rozdzielający, tętniak międzywarstwowy, krwiak śródścienny tętnicy*; Aneurysma verum: *tętniak prawdziwy, tętniak właściwy*; Angiectasis: 1881: *rozszerzenie naczyń, rostrzeń naczyń*; 1905: *rozszerzenie, rozdęcie naczynia*; Angina: *zapalenie gardła, † ślinogorz*; Angina membranacea v. croup: *dławiec, [krup]*; Angst, Anxietas: *trwoga, niepokój*; Anhelatio: *dyszenie, oddech prędko i trudny*; Ankylosis: 1881: *zrost kości w stawie, stężenie stawu*; 1905: *zrost kości w stawie, zesztynienie, stężenie stawu zupełne*; Anlage: *patol. usposobienie, skłonność (do choroby)*; Anosmia: *bezwęch, brak powonienia*; Anschwellung: *obrzemie, nabrzemie*; Anserinus: cutis anserinus: 1881: *gęsia skórka, sierotki, skóra zsierotniała*; 1905: *gęsia skórka, sierotki*; Ansteckungsstoff: 1881: *istota zaraźliwa, przyrzut*; 1905: *zarazek, przyrzut*; Anstrengung: *natężenie, wysilenie*; Antipathia:

²⁹ Jeśli szeregi w obu słownikach są identyczne, podają jeden tylko szereg.

wstręt, odraza; Aphasia: 1881: *bezmowność, afazyja*; 1905: *afazyja, niemota*; Aphthae: *zapalenie (ust) pęcherzykowe, zapalenie (ust) pryszczycowe*; Apoplexia: 1881: *rażenie, apopleksyja, [udar]*; 1905: *rażenie, udar, apopleksya*; Arguria: 1881: *v. argyrimus*, 1905: *v. argyrosis v. argyrimus*; 1881: *otrucie srebrowe, *srebrzyca*; 1905: *złogi srebra w tkankach, srebrzyca*; Arsenismus v. morbus arsenicalis: 1881: *otrucie arsenowe, *arsenica*; 1905: *zatrucie arsenowe, arsenica*; Arthritis uratica: 1905: *v. urica: zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe, dna*; Asphyxia: 1881: *śmierć pozorna, martwota, zamartwica*; 1905: *zamartwica, brak oddychania*; Assouppissement: *ospałość, senność*; Assula: *drzazga kostna, odszczep kostny*; Asthenia: 1881: *niedomoga, bezsilność*; 1905: *bezsilność, astenia, niedomoga*; Astigmatismus: 1881: *okul. niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki)*; 1905: *okul. niezborność (nieregularna krzywizna rogówki lub soczewki), astygmatyzm*; Asystolie: 1881: *niedoskurcz, niedostateczne kurczenie się (serca)*; 1905: *niedokurczenie, niedostateczne kurczenie się (serca)*; Ataxia: *bezład, nieład*; Atonia: *wątłość, zwątlenie, zwiotczenie*; Atresia: *zaurośnięcie, brak otworu przyrodzonego, brak ujścia przyrodzonego*; Aufblähung: *wzdęcie, rozdęcie*; Aufreiben: *otarcie, [odparzenie]*; Aufstossen: *odbijanie, † odchepywanie*; Auftreibung: 1881: *wzdęcie, rozprężenie*; 1905: *wzdęcie, rozdęcie*; Augenblicke, lichte: *chwile jasne, przerwy wolne, chwile oprzytomnienia*; Ausbrüten: *wylęganie, wysiadanie, nasiadanie*; Ausfluss: *cieczenie, wyciek*; Ausrenkung: *wywichnięcie, zwichnięcie*; Ausschlag: *wysypka, osutka*; Ausschlagfieber: *gorączka wysypkowa, gorączka osutkowa*; Ausschwitzung 1: *wysiłek, [wypocina]*; Ausschwitzung 2: *wysięganie, [wypacanie]*; Aussdünstung 1: *wyziewanie, przeziwanie*; Aussdünstung 2: *wyziew, przeziw*; Ausstülpung: *wynicowanie, wypuklenie*; Auszehrung: *suchoty, niszczenie, wędnienie, chudnienie*; Avulsio: *oderwanie, wyrwanie*.

Synonyms in Polish medical terminology at the turn of the 20th century. Reconnaissance

(Summary)

The paper concerns the phenomenon of synonyms in the medical terminology. On the basis of *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* (Dictionary of Polish Medical Terminology, 1881) and *Słownik lekarski polski* (Polish Dictionary of Medicine, 1905) the author examines (in terms of a structure, origin and chronology) 88 series of synonyms (regarding illnesses) present in both

dictionaries. From the examination it results that during a conscious tidying up and shaping of Polish medical terminology it was impossible to eliminate synonyms, a phenomenon undesired in every terminology. Admittedly, in the *Słownik lekarski polski* (Polish Dictionary of Medicine, 1905) one may observe a tendency to reduce on the number of synonyms in the series of synonyms and the general number of the series, however, scale of this phenomena is still significant. Even if, till the half of twentieth century, nearly half of series of synonyms did not survive, as it is proven by researches conducted by K. Musiołek-Choinski, phenomena of synonyms could not be eliminated. The old series of synonyms are replaced by new ones, and this situation is greatly affected by English vocabulary.